

КАМІНСЬКИЙ Є. Є.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділом Інституту світової
економіки і міжнародних відносин
НАН України

УДК 332.14-4.01

УКРАЇНА В МІНЛИВОМУ СВІТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті автор розмірковує про моделі посттоталітарних трансформацій і місце в них України. Запропоновано авторський підхід до розробки схеми і механізмів адаптації зовнішньополітичної стратегії України до нових умов на міжнародній арені.
Ключові слова: посттоталітарні трансформації, зовнішньополітична стратегія, національна безпека, Європейський Союз.

Свої оцінки й висновки автор розглядає не тільки накладенням результатів дослідження політичних проблем міжнародних систем і глобального розвитку на українську специфіку, але й спробою узагальнень і переходу на цій основі до рекомендаційної частини.

При цьому відповідний аналітичний підхід базується на тому, що прийти до узагальнень і рекомендацій практичного характеру можна тільки через поетапне «розчленування» об'єкту дослідження на значимі складові, щоб у такий спосіб, врешті, вийти на цілісні уявлення, які безумовно мають виразний стосунок до українських реалій та української перспективи у глобалізованому і дедалі більш взаємозалежному світі.

Отже, згідно з авторською концепцією, на цивілізаційному зрізі далі існує дуже важливий для України та її майбутнього елемент проблеми – поведінка переможених у «холодній війні». Адже Україна, безумовно, належить до їх числа. Нас перемогли, а не ми перемогли. Принаймні так виглядала ситуація після розпаду СРСР. За існуючими політико-правовими принципами життя міжнародного співтовариства націй, Україну Захід цілком правомірно відніс до суб'єктів, над якими він здобув перемогу. Нам диктували форми поведінки, нас повчали, від нас вимагали, але нас практично не розуміли або ж вважали нерозумними учнями. Річ у тім, що для Заходу СРСР фактично асоціювався з Росією, а неросійські республіки Радянського Союзу з цієї причини сприймалися у загальному контексті перемоги над комуністич-

ною імперією. В інформаційному та новинному ряді західних засобів масової інформації СРСР практично повністю асоціювався з Росією, що високою мірою спричинилося до деструктивних уявлень про ситуацію на пострадянському просторі після розпаду комуністичної системи.

Для того, щоб ставитися до України як до переможеної, Захід мав й інші формальні підстави. Адже реально українці в 1991 році не організували й не здійснили революції проти комуністичного свавілля. Окрім того, численні українці займали високі посади в Москві і тим самим сприяли реалізації комуністичного наступу в світі. Принаймні в цьому переконані наші теперішні партнери у західному світі. І, нарешті, підставою для такого ставлення можемо назвати той факт, що українська влада з перших кроків незалежної держави реально виглядала посткомуністичною тільки у тому сенсі, що колишні комуністичні та комсомольські лідери вже без відповідних партійних посвідчень у своїх кишнях активно взялися доводити свою відданість європейським цінностям демократії й ринку.

Реально ситуація склалася так, що всередині України реальними переможцями стали ті, хто з погляду західного співтовариства націй мав би програти в протистоянні «холодної війни». З погляду боротьби за владні повноваження, українська національна ідея з притаманним їй органічним верховенством демократії не перемогла. Адже влада, принаймні на перших порах незалежності, залишилися в руках тих, хто її мав і в часи існування Української РСР. А це спричинило сприйняття нашої держави якщо не в якості потенційного ворога, то, принаймні, джерела серйозних небезпек. Це стало однією з базових причин американської наступальності стосовно ходу і характеру реформи політичної системи в нашій державі, активного вимагання прискореного переходу до ринкової економіки, а також безпрецедентної активності американської адміністрації в боротьбі за позбавлення України можливого статусу ядерної держави. В Америці й Європі вочевидь побоювалися того, що українські можновладці можуть втратити контроль над цією сферою і спричинити порушення принципів нерозповсюдження.

Як наслідок, зробивши в розвиток атомної енергетики СРСР солідний, а почасти й вирішальний внесок, український народ без жодних ринкових передумов чи умов просто віддав свою частку зброї масового знищення Росії. Тій самій, яку сьогодні той же Захід звинувачує у відтворенні імперських тенденцій, нагнітанні напруженості у відносинах з державами євроатлантичної спільноти, використанні енергетичних ресурсів у акціях політичного шантажу тощо. Тій самій Росії, яка сьогодні де-факто виходить з окремих договорів про обмеження чи заборону певних видів зброї, створює й планує далі створювати най-

сучасніші види зброї, воєнної техніки й технологій, що багато чим нагадує нав'язування гонки озброєнь після Другої світової війни. Не заперечуючи права цієї великої держави на розробку й реалізацію власних стратегій поведінки у світі, виокремлюємо інше, більш суттєве. Мається на увазі, по-перше, недооцінка Заходом такої можливості, по-друге – створений російською політикою потенціал відтворення нової «холодної війни», у якій Україна опинилася б на роздоріжжі боротьби двох цивілізаційних моделей, якими називаємо європейськість та євразійство. Знаходячись за тисячі кілометрів від Азії, можемо констатувати логіку авторського підходу.

Разом з тим парадокс полягає й в тому, що від самого початку життя в посткомуністичному світі громадяни колишнього СРСР не відчували себе переможеними. Навпаки, всі ми певний час почувалися переможцями. Ситуація сприймалася й так, нібито західний світ вважає перемогу над комуністичною системою і Радянським Союзом спільним здобутком – своїм і нашим. Не помітили, що такий підхід можна повною мірою віднести тільки до деяких постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи, а саме тих, які на Заході вважалися свого часу загарбаними Радянським Союзом, на відміну від України та інших неросійських нових незалежних держав пострадянського простору. Можна пригадати хоча б Польщу, якій були списані гігантські зовнішні заборгованості, або держави Прибалтики, котрим видано карт-бланш на приєднання до європейського й євроатлантичного співтовариства фактично без жодних передумов.

Відтак, і на міжнародній арені Україна, Росія, інші пострадянські нові незалежні держави помилково почали діяти в межах концепції рівності, на яку внутрішньо не були згодні переможці, вбачаючи у факті збереження влади колишньою компартійною номенклатурою обґрунтування для того, щоб оцінювати нас опонентами з усіма відповідними наслідками. Для того щоб переконати переможців у своєму праві приєднатися до них, переможеним слід було або стати, умовно кажучи, «в позу», обравши китайський чи в'єтнамський варіант суспільного розвитку, або ж безумовно виконувати вимоги, висунуті переможцями, тобто Заходом.

Формально було обрано другий варіант. Але з численних причин експеримент, спрямований на швидке здійснення ринкових реформ і демократизацію за євро-американськими принципами, зазнав цілої низки фіаско. Шлях до ринку та демократії виявився значно складнішим, ніж планувалося. Замість ринкових відносин у більшості випадків спостерігалася домінування фінансово-економічних та енергетичних кланів і тіньової економіки, замість демократії – засилля тих же кланів, відсутність верховенства закону в поєднанні з крахом ідеї громадянського суспільства.

У цій ситуації переможці починають вважати себе обділеними: новий лад, який вони запропонували переможеним, не складається. Звідси – прагнення натиснути, змусити, підштовхнути. У відповідь – нерозуміння, розгубленість і навіть протидія.

Знаходимо підтвердження окреслених вище двох висновків стратегічного значення: (1) Наслідком «холодної війни» став черговий розкол світу на переможців і переможених у майже повній відповідності з тим, як це було після Першої і Другої світових війн. (2) Переможці, як це неодноразово траплялося в сповненій кривавих конфліктів людській історії, покликани встановлювати порядок за своїм світосприйняттям. Оскільки перемога мала глобальне і водночас системне значення, це, на погляд західної цивілізації і насамперед США, просто змушує їх перенести в практичний вимір ідею нового світового порядку, котрий мав би влаштовуватися на євро-американський взірць.

Відносини України з державами Заходу ніколи не були настільки позитивними, як про це стверджували українські ліві та їхні фактичні російські союзники з різних політичних сил. Не відповідали вони й офіційним представленням в Україні та в західних країнах. Навіть постійно повторюваний факт про те, що близько третини експорту України реалізується в країнах ЄС або що наша держава донедавна посідала третє місце за обсягами американської допомоги, на думку автора, подавався без належної уваги до причин поблажливого ставлення Заходу, як то, приміром, денуклеаризація України з таким важливим моментом, як передача низки найсучасніших озброєнь Російській Федерації.

Як видно тепер, від самого початку незалежності у формуванні політичного курсу України помилково було керуватися ставленням до Заходу як до центру сили, котрий реально хотів розчленувати СРСР. Насамперед, такий підхід не враховував того, що навіть у часи рейганівського «хрестового походу» мало хто в Лондоні, Брюсселі чи Вашингтоні вірив у таку можливість. Західні аналітики й державні діячі були переконані в тому, що навіть спроба розпаду СРСР спричинить внутрішній збройний конфлікт у найбільшій ядерній потужі світу й призведе до хаосу в системі міжнародних відносин. Частина таких експертів і урядовців планувала радикально послабити Радянський Союз і зробити його слухнянішим, інша, численніша група, зробивши ставку на автора Перебудови М. Горбачова, сподівалася на те, що СРСР може демократизуватися й як цілісна держава (!) стати «нормальним» учасником міжнародної системи. Окрім політизованої частини західних громадян українського походження, реально в можливість і, головне, доцільність появи незалежної України на міжнародній арені ніхто всерйоз не вірив. До остан-

нього моменту в це не вірила й більшість громадян і політиків України. Варто без емоцій сприймати реальну, а не пропущену через пропагандистське горнило поведінку владних структур УРСР 19-21 серпня 1991 року, як і два протилежних за результатами загальносоюзних референдуми того ж буремного року. (Спеціально відзначимо, що другий всесоюзний референдум проводився вже тоді, коли формально і де-юре СРСР уже не існував, а Україна за три місяці до цього проголосила себе незалежною державою.)

Але й це не все. Стратегічна помилка в оцінці ставлення Заходу до СРСР й Української РСР має розглядатися в сукупності з непомітним для багатьох ухилом у поведінці високих представників незалежної України в світі. Якщо обминувати конкретних дипломатів, котрі просто виконували свою роботу, а розглядати ситуацію в найбільш загальних рисах, то можна стверджувати про те, що українська зовнішня політика нерідко здійснювалася так, нібито все ще йдеться про державу-гіганта, яким був СРСР. За великим рахунком, не було реального переходу до політики, яка б базувалася на такій постійній передумові та домінанті: з виходом з СРСР як суперпотуги Україна обов'язково мала зазнати втрат у рівні національної безпеки, міжнародного авторитету та впливів.

Адже тільки за окресленого підходу неминучим елементом зовнішньополітичної стратегії одразу б стала реальна дія, спрямована на інтегрування України в одне з формувань, здатних забезпечити гарантовану національну безпеку. Вважаю, що реалізація «політики векторів» за такого підходу не наштовхувалася б на перешкоди, які ми насправді усвідомили тільки в перші кілька років XXI століття. Не випадково використовуємо термін «інтегрування» замість традиційного в нашій політичній лексикі «інтеграція». Скажімо, наш стратегічний партнер Польща одразу й чітко заявила про західний вектор такого інтегрування і не відмовлялася від нього жодного разу. Існують також всі підстави говорити, що тільки завдяки такій чіткості системного й географічного вибору у поляків з'явилася можливість через процес поступового інтегрування в європейські структури прийти до інтеграції й здійснювати самостійну багатовекторну політику в рамках членства в НАТО і наступного приєднання до ЄС.

Причому для поляків одразу найважливішим стало розуміння своєї залежності від вимог, які ставили перед ними ключові члени європейських структур. Мало місце не тільки розуміння важливості європейського вибору для національного розвитку та державної безпеки, але й проводилися реальні дії, спрямовані на поетапне наближення до виконання критеріїв НАТО і ЄС.

Україна в особі своїх президентів і численних прем'єр-міністрів та міністрів закордонних справ

також неодноразово заявляла про європейський вибір як кінцеву мету своєї стратегії. Але ми й досі перебуваємо на гігантській відстані від дотримання критеріїв і вимог, які ставляться до претендентів на членство в НАТО і особливо в Європейському Союзі. За великим рахунком, українська влада пробувала диктувати Заходові свої умови, зберігаючи глибоко вкорінене відчуття залежності від Російської Федерації. На етапі денуклеаризації така позиція давала певні здобутки, але й вони практично не матеріалізувалися. Маємо на увазі не тільки практично безкоштовне знищення ядерного потенціалу та передачу частини ракетних комплексів до Росії, але й, скажімо, нереалізовані Заходом обіцянки стосовно кредитної компенсації за закриття ЧАЕС.

Вони не були реалізовані не тому, що такий вже огидний цей індивідуалістично-єгоїстичний Захід. Базові причини знаходяться в іншому політичному вимірі. Головна з них полягає в тому, що для Заходу ми залишалися державою, яка, з одного боку, не виробила чіткої стратегії й механізмів реалізації європейського вибору, а з другого боку – насправді не надто вірила в таку можливість. Підстав для такої оцінки було немало. Пригадаймо хоча б ситуації, коли одного дня хтось з українських державних діячів, перебуваючи у Брюсселі, заявляв про членство в НАТО як безумовну стратегічну мету України, а вже наступного дня в одному з обласних центрів президент нашої держави дезавуював це твердження. Можна звернутися й до стану суспільної думки, яка формувалася не з центру, а регіональними групами інтересів.

З урахуванням реальних можливостей України, а також з огляду на стратегічний збіг між вимогами, які висуває до нашої держави Захід, вважаємо за доцільне запропонувати такий базовий висновок.

- Реалізація Україною європейського вибору високою мірою залежить від рівня та якості двосторонніх і багатосторонніх відносин нашої держави із розвинутими країнами Заходу. При виробленні підходів до розв'язання проблем, які існують у цій сфері, доцільно виходити із зацікавленості України у виконанні більшості західних вимог. Керуватися слід було б стратегічними перспективами розвитку Української держави як такої, що потребує якісної й постійної підтримки від ключових акторів міжнародних відносин, серед яких США і Євросоюз відіграють провідну роль. Україні потрібна систематизація західних вимог з урахуванням пріоритетних складових національних інтересів з наступною розробкою на вищому державному рівні механізмів їх (вимог і критеріїв) реалізації. Без такого підходу перед нашою державою цілком реально можуть постати додаткові проблеми, які стримуватимуть не тільки нормальну діяльність на міжнародній арені, але й внутрішній

розвиток. Інший підхід, у тому числі й той, що останнім часом сповідується окремими високими представниками української влади, в нинішній ситуації неспроможний позитивно вплинути на бажані зміни в американській і європейській (Євросоюз) позиції.

Чому існують такі проблеми у ставленні Заходу до України? Тут повністю поділяємо позицію західних аналітиків. Тому що обмежені економічні свободи громадян. Тому що далі панує тотальна корупція. Тому що боротьба за владу переважно асоціюється у політиків з боротьбою за власні інтереси. За будь-якого підходу ясно, що головна причина розвитку чи відставання знаходиться всередині країни.

Слабкість української позиції в стосунку до розвинутих країн Заходу є також логічним продовженням певних перебільшень значимості України у загальній міжнародній стратегії членів трансатлантичного альянсу. Так, насправді Захід зацікавлений у стабільній, розвинутій і демократичній Україні. Так, він зацікавлений у тому, щоб Україна стала одним з європейських центрів успішного мирного розвитку. Але робити це наша держава, за твердим переконанням західних експертів і, відповідно, державних діячів і професійних політиків, має передовсім власними зусиллями. Жодних фінансових чи будь-яких інших переважань для перетворення України в сучасну демократичну націю з розвинутою соціально орієнтованою ринковою економікою брати на себе західне співтовариство націй наміру не має. Повторювати такі доволі банальні речі доводиться з огляду на існуючі тут спотворення.

З іншого боку, критичне ставлення Заходу до України базується не стільки на якихось ситуативних оцінках, скільки на занепокоєності загальним характером явищ і процесів, які проходять у нашій країні.

У заданому контексті успішні ринкові реформи й демократичні трансформації, наближення України до демократичних критеріїв Ради Європи та вимог Європейської Комісії в економічній складовій трансформування суспільних відносин для офіційних кіл Заходу важать значно більше, ніж корупція, трагічна смерть Гонгадзе чи незважені висловлювання політиків високого рангу на касетах экс-майора Мельниченка.

Але й це не головне. Визначальним для ставлення західних адміністрацій до України є рівень відповідності декларацій вищого державного керівництва України здійснюваній ними ж стратегії. У цій же сфері перебуває стабільність позицій, яких дотримується українське державне керівництво з різних питань внутрішньої й зовнішньої політики. Разом з тим все це дозволяє стверджувати й інше:

- У визначенні суті офіційної західної позиції стосовно України мову слід вести про певний

масштабний підбір, по суті, досить дрібних фактів, на основі яких і робляться узагальнення. І саме ними послуговується Захід в оцінках українського розвитку. Головний аргумент, якщо відволіктися від дрібниць, зводиться до «безвідповідальності» державних і політичних еліт за майбутнє України, відсутності чіткої картини економічного трансформування та демократизації, ситуативності зовнішньополітичних рішень і кроків на міжнародній арені, «мавпуванні» російських позицій і конкретних дій.

- Проголосивши європейську стратегію розвитку та європейський напрям економічної й військово-політичної інтеграції, українське керівництво здебільшого далеке від того, щоб дотримуватися економічних і політико-демократичних критеріїв Європейського Союзу і Ради Європи. Отже, проголошений європейський вибір переважно вважався ідеологічною заявкою.

В цьому для Заходу як цілісності якраз і полягає вирішальний аспект розробки своєї стратегії щодо України.

Ще одне перебільшення бачиться авторові на ниві постійних повторень радикальними політичними силами України тверджень про те, що західні держави безпосередньо втручаються у виборчий процес в Україні. Насправді ж, позиція західної сторони також досить традиційна і носить стратегічне наповнення: повсюдно, де існує загроза демократичному проведенню виборів, завжди вкрай активно втручаються вільні у своїх діях неурядові організації громадянського суспільства. Відповідні уряди реагують на їхні декларації та оцінки згідно з демократичними критеріями власної політико-правової системи, яка змушує вищі ешелони влади враховувати думку громадськості. Україна тут не виняток, а підтвердження офіційної позиції західних демократій.

При цьому слід зважати на те, що Захід до останнього часу кваліфікував загальний стан України як такий, що позначений політико-системною кризою, яка подається ключовим елементом стримування двосторонніх економічних відносин та непривабливості української економіки для зарубіжних інвесторів.

Її (кризи) базові складові найчастіше виводилися з:

- Переважного використання виконавчою владою адміністративного, а не правового механізму впливу на економічні процеси.
- Слабкості громадянського суспільства, «ігнорування» Кабінетом Міністрів позитивного потенціалу впливу демократичності суспільних відносин на економічний прогрес, використання командних методів у відносинах з представниками підприємств різних форм власності.

- Пріоритетності груп інтересів над національним інтересом у стратегії і, особливо, повсякденній діяльності уряду та урядових структур у центрі, в регіонах і на місцях.
  - Відсутності або вкрай низького рівня координації зусиль і дій між урядом і парламентом.
  - Слабкої правової та законодавчої забезпеченості стратегії соціально-економічного розвитку, низької якості законів, їх неузгодженості та внутрішніх суперечностей.
- Ключовими серед більш конкретних претензій найчастіше визначаються:
- Відсутність чіткої урядової програми й стратегії дій, викладених у прийнятих у цивілізованому світі формах (статистичні дані, оцінка наявних можливостей, етапи, дати виконання, відповідальні тощо). Неясність і розмитість стратегічних планів і цілей та конкретних намірів на найближчу перспективу, верховенство груп інтересів над національним інтересом, правом і законом.
  - Підміна реформ словами про реформи, а конкретних ділових та інвестиційних проектів у відносинах з ЄС та окремими західними державами – загальними заявками на асоційоване й повне членство в Європейському Союзі.
  - Визначення партнером Заходу чи ЄС як цілісності замість пошуку й налагодження ефективного співробітництва з конкретними корпораціями в межах спеціальних, в тому числі міжрегіональних, проектів, у яких з української сторони одним з учасників (на нинішньому етапі суспільно-політичного розвитку України) виступав би Кабінет Міністрів.
  - Непрозорість розробки та прийняття економічних рішень. Відсутність чіткої й дієвої системи контролю за реалізацією рішень, формально націлених на розвиток співробітництва із західними державами. Домінування різних форм бюрократичного ліцензування та видання дозволів у відносинах із зарубіжними партнерами.
  - Очевидна залежність уряду від певних груп інтересів, бюрократичний характер відносин між урядом і бізнесом, фактичне заперечення обома сторонами принципу кооперації зусиль уряду і бізнесу, що свого часу був запроваджений авторами «Нового курсу» Ф. Д. Рузвельта. Пов'язана з цим відсутність бодай мінімальних результатів у подоланні триваючої тінізації національної економіки та боротьбі з корупцією й організованою злочинністю.
  - Взаємна недовіра між урядом і бізнесом, використання урядом принципу силового тиску щодо середнього й дрібного бізнесу («бізнес і пересічні громадяни однаковою мірою бояться влади і її представників»), прагнення опозиції будь-що загальмувати чи й зірвати виконання урядом своїх обіцянок і програм.

- Надмірна заорганізованість урядової позиції України при підходах до практичного забезпечення реалізації європейського вибору, зокрема положень і пріоритетів УПС. Стверджується, що замість конкретних дій з використанням критеріїв копенгагенського саміту ЄС 1993 року українські уряди «в суто радянському стилі» організовували різноманітні засідання робочих груп, наукові та науково-практичні конференції, «круглі столи», консультації тощо.
  - Системна невизначеність або нечіткість внутрішнього розвитку й зовнішньополітичних орієнтацій. Недооцінка демократії, потенціалу громадянського суспільства, демократизму в ставленні до засобів масової інформації, конкретних дій, спрямованих на поліпшення стану справ зі свободою преси, включно з відмовою від політичного тиску на ЗМІ.
  - Відсутність системності в плануванні й розробці законодавчих ініціатив, спрямованих на наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС, спорадичність таких дій, їхня ситуативність. Багаторічні зволікання з розробкою і урядовим лобюванням низки важливих кодексів соціально-економічної спрямованості, насамперед Податкового кодексу.
  - Констатація проблем (приміром, невідповідність законодавства України про стимулювання автомобільної промисловості положенням УПС та нормам СОТ чи доцільність одержання Україною статусу країни з ринковою економікою) без публічного представлення структури заходів з їх розв'язання.
  - Зволікання із завершенням підготовки тексту й, відповідно, винесенням на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» вже після затвердження урядом орієнтовного переліку нормативних актів ЄС.
  - Неузгодженість планів і дій різних структур виконавчої влади в питаннях практичної реалізації загальнодержавної стратегії зближення з ЄС. Неясність у визначенні базового відповідального (структури та конкретних виконавців) за виконання положень і пріоритетів УПС. Нечіткість у формулюванні функціональних повноважень і цілей діяльності таких структур і виконавців.
  - Недооцінка наукових розробок і пропозицій західних радників українського уряду, навіть у тих випадках, коли такі документи розроблялися згідно з розпорядженнями президента України і у відповідності з критеріями, які в них (розпорядженнях) містилися. Політиканство та критиканство у ставленні до вимог і критеріїв співробітництва з міжнародними валютно-фінансовими організаціями, упереджене ставлення до принципів лібералізації без реальної практичної перевірки їх ефективності.
  - Представлення на обговорення з керівними структурами ЄС питань, які, з одного боку, реально вписуються в систему копенгагенських критеріїв, але з іншого боку – не можуть бути реалізовані в українській дійсності заздалегідь з огляду на попередньо відомий тому ж уряду України деструктивний підхід більшості народних депутатів, а часом і через неузгодженість з президентом України конкретних форм подальшої реалізації спільних рекомендацій, що приймаються в ході таких обговорень.
  - Постійна, часом демонстративна претензійність українських урядовців в оцінках окремих кроків і дій європейських структур замість копіткого пошуку шляхів зближення позицій, надто останнім часом, коли з боку ЄС йдеться про так звані «м'які загрози», які йдуть від України на ниві екології, права, внутрішніх справ (нелегальна міграція, організована злочинність, відмивання грошей тощо).
  - Відсутність прозорості та ефективності у використанні кредитів, фінансової й технічної допомоги, яка спорадично надходила до України від європейських структур.
  - Нарешті, накопичення обіцянок та надмірне захоплення стратегічними ініціативами й ідеями, чим часто підмінялася копітка повсякденна і, головне, результативна робота з наближення України до критеріїв і норм життєдіяльності Європейського Союзу.
- Розглядати проблему адаптації зовнішньої політики України до змін, що відбуваються останнім часом у міжнародній системі та змісті міжнародних відносин, сьогодні буквально необхідно з урахуванням кількох елементів первинного рівня.
1. Базове значення для розробки концепції й стратегії адаптування України, що за більшістю показників є середньою регіональною державою, до мінливих міжнародно-політичних, економічних та енергетичних обставин у зовнішньому світі має вивчення та врахування можливостей і планів трьох великих акторів міжнародних відносин – РФ, США та ЄС. Від кожного з них великою, часом вирішальною, мірою залежать характер і ефективність відносин нашої держави з іншими акторами міжнародної системи, а також її здатність мати гарантії державної безпеки та збереження суверенітету. Берімо до уваги, що Європейський Союз, Російська Федерація й Сполучені Штати Америки залишаються вирішальними зовнішніми чинниками впливу на трансформаційні процеси в Центрально-Східній і Південно-Східній Європі та на пострадянському просторі.

Також зважмо на те, що Сполучені Штати прагнутимуть використовувати Україну як (а) зону відчуження від Росії; (б) механізм контролю транзиту енергоресурсів; (в) місце для воєнних баз; (г) механізм впливу на Європу. Росія на це, звичайно, ніколи не погодиться. США ж, зі свого боку, докладатимуть максимум зусиль для недопущення російського домінування в Україні. Оптимізація відносин з Росією, ЄС і США є для України ключовим елементом підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності на всіх напрямках. При цьому важливо реалізувати підхід, який би не дозволяв жодній з трьох сторін стверджувати про верховенство однієї з них для нашої держави. Слід зберігати виваженість, яка може базуватися на трьох базових підходах та оцінках: у сенсі критеріального забезпечення переходу до сталого розвитку Україна керується досвідом стабільних європейських демократій; РФ і США є для нашої держави безумовними лідерами в сучасній системі міжнародних відносин, а також (разом з Великобританією) гарантими національної безпеки на засадах Будапештського меморандуму 1994 року.

2. Зі свого боку, узагальнена російська позиція бачиться одновимірною в геополітичному сенсі: йдеться про відтворення ситуації балансу сил у міжнародних відносинах, зокрема на засадах включення всього пострадянського простору в зону особливої відповідальності Російської Федерації. Виходячи з цього, українській стороні доцільно було одразу виокремити Росію поза рамки статусу нових незалежних держав і розглядати її традиційно самостійним і потужним актором міжнародних відносин, що впливає на їхній зміст і спрямованість. Що стосується самої України, то вона як нова незалежна держава не претендує на участь у міжнародному протистоянні за сфери впливу, виступає з позицій позаблоковості.
3. Вкрай важливим фактором визначення сутності сучасної міжнародної системи, що потребує спеціального врахування в українській зовнішній політиці, визначаємо відтворення воєнничої геополітики ключовими для нашої держави акторами міжнародних відносин (США й Росія) під тиском геоекономічних міркувань та наростаючої потреби в енергетичних ресурсах. Геополітика США виразно спрямована на використання всього потенціалу трансатлантичного альянсу для забезпечення глобального ціннісного домінування. Буквально йдеться про стратегію політико-ідеологічного експансіонізму на європейській частині пострадянського простору. Стосовно Росії – тут окреслюємо прагнення підпорядкувати собі пострадянський простір, повніс-

тю заперечуючи євро-американське домінування в цьому регіоні. Застосування силових методів у західній геополітиці спрямовується на розширення кола держав, що запроваджують євро-американські цінності, а з боку Росії – на остаточне відтворення її регіонального, а з часом і глобального домінування. У формулюванні своєї позиції Україна має уникати будь-якого оцінювання глобальних і регіональних дій США й Росії, якщо вони безпосередньо не зачіпають національних інтересів нашої держави.

4. Російський варіант поки що вирізняється регіональною зосередженістю на ідеологічній та економічній експансії в межах пострадянського простору з доволі обмеженими претензіями на глобалізм. Беремо до уваги той факт, що сучасна Росія залишається «великою регіональною державою» без серйозних союзників на міжнародній арені та без комплексних можливостей стати справді глобальною державою. У цьому сенсі Російська Федерація виразно відрізняється від СРСР. При оцінюванні російського вектора зовнішньої політики України нині слід виходити з того, що ця держава не належить до категорії нових незалежних. 1991 року вона зазнала приниження й стала на шлях поступового відтворення великодержавності. Через використання важелів геоекономічного, енергетичного, ресурсного, а останнім часом і військово-стратегічного впливу Росія щойно робить спроби повернення як на простори традиційного геополітичного впливу, так і до кола гравців, які визначають модель світового політико-системного розвитку. Москва планує поліцентричну модель світоустрою та організацію, у розумних межах протистояння американському гегемонізму. Але поки що можливості Росії обмежені насамперед відсутністю чіткої міжнародно-політичної та привабливої стратегії, здатної привернути на її сторону інших потужних та й навіть середніх акторів міжнародних відносин, тобто створити кількарівневий полюс протистояння американському гегемонізму. В цьому сенсі для оптимальної адаптації України до нових умов доцільно випередити Російську Федерацію у розробці власної міжнародно-політичної стратегії. У міжнародно-політичній стратегії України доцільно вказати на прагнення до налагодження дієвого й ефективного партнерства та союзницьких відносин з Росією в комплексі безпекових проблем, починаючи від традиційної сфери недоторканості кордонів і державного суверенітету та завершуючи екологією, енергетикою тощо.
5. Гегемони американського типу, як вже відзначалося вище, вже були в людській історії.

Вони певний час правили світом, трансформували його, але з часом втрачали можливість і здатність контролювати результати власних інноваційних дій, відступаючи на другорядні ролі. Але пошук відповіді на питання, чи станеться так з Америкою і коли це можливо, не може базуватися винятково на історичній соціології та відповідних аналогіях. У значної частини сучасного людства, вочевидь, включно з Китаєм, Індією, Японією, поки що немає видимого бажання руйнувати створену систему, потенціал Близького Сходу в цьому сенсі надто обмежений, а Російська Федерація в умовах взаємозалежності залишається не тільки без чіткої глобальної стратегії та союзників, але й без виразної підтримки своїх тестових проб змінити світ-систему. Вона зазнає неприємного фіаско навіть у спробах політично підпорядкувати собі держави пострадянського простору, починаючи із, здавалося б, покірної Білорусі. Керуючись такою ситуацією, Україна демонструє прагнення забезпечити собі статус позаблокової держави, що уможливило широке поле союзницьких відносин з Росією у всіх сферах міжнародних відносин.

6. Що стосується китаєцентричної парадигми, то необхідно зважати на її обмеженість, оскільки поки що у світі відсутня реальна військово-політична сила, спроможна конкурувати з Америкою. У видимій історичній перспективі вона навряд чи з'явиться. До того ж системні новації та лідерство є базовими джерелами світової могутності, а тут першості Америки поки що серйозних викликів не бачить жоден об'єктивний дослідник. Нагадаймо й про фактор неформалізованої згоди значної частини світу на нинішній гегемоністський статус Америки. Заміна євро-американського регіону на командних висотах світової ринкової економіки новим (Східна Азія) зовсім не означає зацікавленості останньої у крахові Америки. Тому доцільно далі ретельно стежити за змінами у світ-системі й системі міжнародних відносин через аналіз можливостей збереження чи краху тенденції до формування структур наддержавного світового врядування. Ця американська ідея, хоча й критикується антиглобалістами всіх мастей, насправді залишається дуже серйозною перешкодою на шляху реалізації тенденції до падіння американського гегемонізму. У такий спосіб Захід використовує можливості й життєздатність східноазійського капіталізму саме для збереження своєї політичної гегемонії. Росія свого шляху поки що не визначила. Впиваючись гігантськими фінансовими надходженнями, вона нерідко підштовхується тим же Заходом до концентрації на загалом дрібних для май-

бутнього світ-системи питаннях пострадянського простору, як то, скажімо, гостре неприйняття української версії про голодомор 1933 року. Росія поки що роздвібує зусилля, відволікається від базових процесів на міжнародній арені, де-факто використовуючи свої фінансові можливості для формалізації себе у ролі регіональної держави на пострадянському просторі. Україні, безумовно, слід зважати на очевидну зацікавленість Москви в появі серйозних союзників на міжнародній арені, враховуючи цей факт у розробці власної стратегії дій у світі. **Ідея про Росію як союзника може стати серйозним важелем протидії традиційним імперським зазіханням певної частини російських еліт.**

7. За всіх особливостей сучасних міжнародних відносин, період незаперечно вирішальної ролі Сполучених Штатів у розробці, прийнятті й реалізації глобальних та регіональних рішень не може розглядатися на тривалу перспективу. Етап односторонності в їх прийнятті та реалізації вже відходить у минуле. Основним чинником стримування подальшої американської геополітичної експансії, вочевидь, починає виступати Росія, відповідні настрої поширюються і серед європейських союзників Сполучених Штатів. Однак у ситуації, що складається в дво- і багатосторонніх відносинах Російської Федерації з учасниками міжнародної системи з боку євроатлантичної спільноти, дедалі більш можливим видається перехід від «холодного миру» до нової «холодної війни». Енергетична політика Москви у поєднанні з відмовою російського керівництва запроваджувати європейські стандарти суспільної демократії стали первинними чинниками консолідації позиції США та їхніх союзників по НАТО стосовно Росії. З огляду на це українська газотранспортна система є серйозним чинником геополітичного протистояння, а власне Україна прискореними темпами опиняється у його центрі. Україна у своїй зовнішній політиці має чітко відстоювати багатосторонні варіанти прийняття значимих рішень глобального й регіонального характеру, заперечуючи односторонність як чинник нагнітання напруженості й додаткового стимулювання конфліктів.
8. З урахуванням дії все того ж системно-еволюційного фактору окреслюємо підходи США і ЄС до східноєвропейського регіону. В загальному розумінні схематичний підхід до посткомуністичних і посттоталітарних трансформацій в Центральній-Східній Європі (ЦСЄ) передбачав чотири основних компоненти, включаючи: впровадження механізмів ринкової економіки; встановлення демократичної політичної системи та норм

«доброго управління» (відповідального уряду); становлення громадянського суспільства; інтеграцію нових демократій до євроатлантичних структур безпеки. Визначено, що принципово важливим елементом суспільно-економічних трансформацій у державах ЦСЄ була постійна присутність зовнішнього контролю, що змушувало поквалитися з проведенням адаптаційних та імітаційних реформ. Стосовно країн пострадянського простору ситуація виглядає інакше. Наявність зовнішнього контролю з боку ЄС не гарантує цим країнам перспективи набуття членства й слугує насамперед потребам адаптації до напівпериферійного статусу в межах політики сусідства. Запропонована концепція подвійного просторового та функціонального розширення розкриває для України значимість врахування залежності розширення географічних кордонів ЄС від ефективності функціонального компонента в нинішньому складі Союзу та поглиблення інтеграції на нові сфери співробітництва. Україна враховує факт перетворення ЄС на своєрідний центр тяжіння для інших євро-

пейських акторів міжнародних відносин, але з урахуванням реалій стає на шлях поглиблення дво- і багатосторонніх відносин замість не-ефективного маніпулювання ідеєю членства. Модель посттоталітарних трансформацій, базованих на поступовому впровадженні європейських цінностей, виглядає найбільш імовірною й перспективною для нашої держави без огляду на фактор практичної інтеграції. Ефективність демократичного й ринкового поступу України стимулюватиме зближення з Євросоюзом. Євро-американське сприяння залишатиметься тільки додатковим фактором реалізації мети становлення демократичних суспільних відносин і сучасної ринкової економіки.

Це й є фундаментальні положення розгляду геополітичних вимірів політико-системних трансформувальних у нашій державі в сенсі західних і російських впливів. У наведених восьми узагальненнях та ідеях бачиться основа для розробки схеми і механізмів адаптації зовнішньополітичної стратегії України до нових умов на міжнародній арені.

Kaminsky Y. Ukraine in a changeable world of globalization / Institute of World Economy and International Relations, National Academy of Sciences of Ukraine.

The author of the article reflects over the models of post-totalitarian transformations and the place of Ukraine in these processes. He suggests an innovative approach towards the development of mechanisms of adaptation of the Ukraine's foreign policy strategy to the new situation on the world arena.

Key words: Post-totalitarian transformations, foreign policy strategy, national security, European Union.

Каминский Е. Е. Украина в изменчивом мире глобализации / Институт мировой экономики и международных отношений РАН Украины.

В статье автор размышляет о моделях посттоталитарных трансформаций и месте в них Украины. Предлагает новый подход к разработке схемы и механизмов адаптации внешнеполитической стратегии Украины к новым условиям на международной арене.

Ключевые слова: посттоталитарные трансформации, внешнеполитическая стратегия, национальная безопасность, Европейский Союз.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2009
Прийнята до друку 01.10.2009